

İNFORMASIYA ƏSRİNDƏ İNNOVATİV BİBLİOQRAFIYA XİDMƏTLƏRİ

Namiyə Nəbiyeva

*BDU, Bibliografyaşünaslıq kafedrası, dissertant
nebiyeva.namiye@mail.ru*

Инновационные библиографические услуги в век информации

Резюме: Влияние и обновление технологий на библиографическую деятельность является непрерывным процессом. Основные технологические изменения произошедшие в библиографической деятельности начались с наступлением века информации. Этот факт глубоко затрагивает библиографические процессы с быстрыми техническими инновациями. Основной целью данной работы является продемонстрировать историю развития информационного века, теоретические и методологические аспекты электронной библиографической деятельности. В работе также приводится краткий обзор различных онлайн-библиографических ресурсов и услуг, которые доступны в настоящее время в Интернете.

Innovative bibliographic services in the information age

Abstract: The impact and speed of technology on bibliographic activity is ongoing process. Major technological developments occurred in bibliographic activity have brought with the information age. The fact which is called change deeply affects bibliographic processes with fast technical innovations. The principal objective of this paper is to demonstrate the development history of information age, theoretical and methodological aspects of electronic bibliographical activity. The paper also provides a brief overview of the various online bibliographic resources and services currently available on the Web.

Açar sözlər: informasiya əsri, texnologiya, elektron bibliografik fəaliyyət, elektron bibliografik məhsul, elektron bibliografik xidmət

Ключевые слова: информационный век, технология, электронная библиографическая деятельность, электронная библиографическая продукт, электронного библиографического обслуживания

Keywords: information age, technology, electronic bibliographic activity, electronic bibliographic product, electronic bibliographic service.

Giriş

XX əsrin II yarısından informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı informasiya əsri, informasiya cəmiyyəti anlayışlarının meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. 1970-ci illərdə internetdən istifadənin genişlənməsi və 1995-ci ildən etibarən tamamilə müstəqilləşməsindən sonra informasiya əsri məfhumu lüğətlərdə özünə yer qazanmışdır.

Sosial həyatın müxtəlif sahələrində - elmdə, incəsənətdə, siyasətdə, iqtisadiyyatda, hətta məişətdə informasiyanın əhəmiyyəti tarixən böyük

olmuşdur. İnformasiyanın ötürülməsində ən qədim dövrlərdə şifahi xalq ədəbiyyatının, sonralar isə kitab və kitabxanaların müstəsna rolu olmuşdur. Son dövrlərdə isə kommunikasiya və kooperasiyanı son dərəcə asanlaşdıran texnologiyaların inkişafı ilə informasiya əsrinə qədəm qoyulmuşdur. Kommunikasiya sistemlərində meydana gələn böyük texnoloji yeniliklər özü ilə bərabər informasiya əsrini gətirmişdir.

“Kompüter əsri”, “rəqəmsal əsr” də adlandırılan informasiya əsri bəşəriyyət tarixinin, xüsusilə iqtisadiyyatın informasiya və texnologiyaya əsaslanan dövrüdür. İnformasiya cəmiyyəti informasiya partlayışı nəticəsində əsas istehsal faktoru və məhsulun informasiya olduğu, informasiyanın işlənməsində və saxlanması kompüter və kommunikasiya texnologiyalarını əsas götürən bir cəmiyyət quruluşudur. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının intensiv inkişafı bəşəriyyət tarixindəki ən əhəmiyyətli hadisələrdəndir. Məşhur nəzəriyyəçi, fizik və riyaziyyatçı Friman Dayson “Texnologiya Allahın hədiyyəsidir. Həyat hədiyyəsindən sonra, bəlkə də, Allahın ən möhtəşəm hədiyyəsidir. O, sivilizasiya, incəsənət və elmin anasıdır” sözləri ilə texnologiyanın önəmini vurğulamışdır. Texnologiya istehsal texnikalarını, kompüterləri, informasiya texnologiyalarını ehtiva edən çox ölçülü anlayışdır.

Tarixi 1950-ci ildən kompüterlərin inkişafı ilə başlayan internetdən 1970-ci ildən sonra istifadə dairəsinin genişlənməsi, on il sonra fərdi kompüterlərin meydana gəlməsi informasiya və ya rəqəmsal inqilabın davamı oldu. İnformasiyanın ötürülməsi və emalını sürətləndirən fiber optik kəmərlə sürətli mikroprosessorların inkişafı sürətləndi. Əvvəllər bir çox şirkətlər tərəfindən məhsul və xidmətlərin təbliği üçün istifadə edilən “world wide web” əmtəə və informasiyanın interaktiv mübadilə vasitəsinə çevrildi. Bu zaman iş və şəxsi əlaqələrin təməl platforması kimi informasiyanın demək olar ki, ani zaman kəsiyində ötürülməsinə imkan verən “elektron mail”-dən istifadənin əhatə dairəsi genişləndi. İnformasiyanın rəqəmsallaşdırılması səhiyyə, musiqi sənayesi, böyük televiziya və kabel şəbəkələri, o cümlədən, nəşriyyat və kitabxana-informasiya müəssisələri kimi ənənəvi qurumlara dərin təsir göstərdi.

Məsələnin qoyuluşu

İnformasiya cəmiyyəti ənənəvi, rəqəmsal və elektron kitabxana-informasiya xidməti təqdim edir. Bu cəmiyyətdə kitabxanaların öhdəlikləri inkişaf edən texnologiya ilə dəyişikliyə uğrayır. Dövrümüzün kitabxana-informasiya müəssisələri daha qabaqcıl iş üsullarını tətbiq etməklə öz funksiyalarını yerinə yetirməyə çalışırlar. Bu da yeni informasiya və texnologiyalardan vaxtında və lazımcınca xəbərdar olmaqla bağlıdır. İndi ölkələr arasındakı mədəni-iqtisadi sərhədlər aşılmaqda, dövlətlərarası əlaqələr genişlənməkdə, informasiya və texnologiya transferi genişlənməkdədir. Buna görə də kitabxanaların ən yeni informasiyanı, ən son texnologiyaları tətbiq etmədən nəinki müvəffəqiyyət qazanması, öz mövcudluğunu qoruması belə

çətinləşir. Uğura nail olmaq üçün müasir texnologiyaları daim izləmək və tətbiq etmək vacib şərtidir. Ən azı ona görə ki yaşadığımız dövr sərt həqiqətləri və tələbləri olan əsrdir.

İndi dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələri informasiya cəmiyyətinin tələblərini yerinə yetirmək üçün özlərinin “informasiya cəmiyyəti strategiyalarını” formalaşdırmışdır. Ölkəmizdə də Respublika Prezidentinin 02 aprel 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya” təsdiq edilmiş və strategiyada bu sahənin inkişafı üzrə 2020-ci ilə kimi konkret məqsəd və vəzifələr müəyyən edilmişdir. (9)

İnformasiya əsri cəmiyyətdə və fərdlərdə bir sıra dəyişikliklərə yol açmışdır. Bu dövrdə fərdlərin inkişaf etməsi, mövcud informasiyalardan, yüksək texnologiyalardan vaxtında xəbərdar olması lazımdır. İnformasiya əsrinin ən mühüm xüsusiyyəti informasiyanı təqdim edən mərkəzlərlə texnologiyanın əhəmiyyətli dərəcədə əlaqələndirilməsi, əl üsulu ilə həyata keçirilən xidmət mexanizmlərinin avtomatikə keçirilməsidir. Artıq kompüter və internet şəbəkəsi vasitəsilə reallaşdırılan elektron xidmətlər istifadəçilərin istədiyi hər bilgiyi kitabxanaya belə getmədən evdə, ofisdə, yolda əldə etməsinə imkan yaradır.

Elektron xidmət ümumi kompüter-onlayn resurslarını şəbəkə vasitəsilə əldə etməyi təmin edən modeldir. Elektron xidmətlər informasiya resurslarına vahid nöqtədən əlyətərlik imkanı verən yeni növ xidmətlərdir. Bu xidmətlərin xüsusiyyətləri sırasına istifadəçilərin onlayn resurslarla sərbəst işləmək kompetensiyasının olması, resursa müraciətin istənilən məkanda, istənilən vaxtda və istənilən qurğu (mobil kliyənlər, portativ qurğular və s.) vasitəsilə mümkünlüyüdür.

Məsələnin izahı

Şəbəkə informasiya mənbələri və xidmətləri gündəlik həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. İndi intranet, ekstranet və internet vasitəsilə biblioqrafik, tam mətnli və multimedia verilənlər bazalarından istifadə etmək mümkündür. İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları elektron bank işi, elektron hökumət, elektron təhsil, elektron əyləncə və s. kimi onlayn xidmətlər təqdim edir. Lakin bəzi qabaqcıl informasiya emalı və şəbəkə imkanlarının olmasına baxmayaraq informasiyanın axtarışı, tapılması, toplanması, təşkili, emalı və istifadəsi ilə bağlı çətinliklər vardır. Milyonlarla elektron mənbələr içərisindən lazımi informasiyanı tapmaq probleminin ən optimal həll üsullarından biri və demək olar ki, başlıcası elektron biblioqrafiyadır.

XX əsrin sonu biblioqrafiya sahəsində yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və rabitə vasitələri əsasında elektron biblioqrafik mədəniyyətin təkamülü mərhələsi kimi xarakterizə olunur. İnformasiya münasibətlərinin ənənəvi formadan elektron formaya keçidi biblioqrafik məhsullara olan tələbatı daha da artırmışdır. Yeni durum qlobal informasiya mühitində biblioqrafik informasiyanın elektron formada təqdimatı əsasında böyük

informasiya tələbatlarının tam və operativ (zaman və məkan məhdudluğu olmadan) ödənilməsinə tələb edən informasiya istifadəçisi profilini formalaşdırmışdır.

Bu baxımdan ənənəvi biblioqrafialaşdırma prosesləri və informasiya istifadəçilərinə xidmətin yenidən nəzərdən keçirilməsi zərurəti yaranır.

Biblioqrafik proseslərin kompüterləşdirilməsinin ən mühüm problemlərindən biri innovativ üsullar və texnologiyaların praktikada tətbiqi, o cümlədən mütəxəssislərə və istifadəçilərə müasir biblioqrafik mühitdə işləmək bacarıqlarının aşılmasıdır.

1990-cı ildən etibarən kitabxanalar soraq-biblioqrafiya xidməti və kitabxana fəaliyyətinin bir çox sahələrinin transformasiyasına yol açan informasiya texnologiyalarını tətbiq etməyə başladılar. Kitabxanalarda daxili və xarici elektron mühitin formalaşdırılması, informasiyanın elektron formada saxlanması, maşınla oxunan massivlərdə məlumatın axtarışı, telekommunikasiya kanallarından istifadə etməkə verilənlərin ötürülməsi biblioqrafik resursların tərkibinə və xidmət formalarına da öz təsirini göstərmişdir.

Peşəkar fəaliyyət sahəsi kimi biblioqrafiyanın öz xüsusi terminologiya sistemi var. Biblioqrafiya sahəsinə kompüterləşdirmənin tətbiqi ilə elektron mühitdə biblioqrafiyanın fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri anlayışlar meydana gəlmişdir. Bu anlayışlara "elektron biblioqrafiya", "elektron biblioqrafik fəaliyyət", "elektron biblioqrafik informasiya", "elektron resurs", "verilənlər bazası", "onlayn axtarış" və s. aiddir.

Elektron biblioqrafiyanın potensialı çox böyükdür. O, texniki təchizatı olan istənilən yerdə, hər hansı bir zamanda, hər hansı bir biblioqrafik məlumatı əldə etməyi təmin edir. Elektron biblioqrafiyanın xarakteristik xüsusiyyəti onun qlobal təbiətə malik olmasıdır. O, qloballaşma, informasiyalaşdırma və kompüterləşdirilmə ilə eyni zamanda yaranan prosesdir və onların gələcək inkişaf vasitəsi deməkdir.

Elektron biblioqrafik fəaliyyətin strukturu ənənəvi biblioqrafik fəaliyyətin strukturu ilə eynilik təşkil edir. Buraya obyekt, subyekt, məqsəd, proses, vasitə və nəticə kimi komponentlər daxildir. Bu komponentlərin hər birinin fərqli və spesifik xüsusiyyətləri vardır.

Elektron biblioqrafik fəaliyyətin subyektı ənənəvi biblioqrafik fəaliyyətdə olduğu kimi biblioqraf və biblioqrafiya kollektivləridir. Elektron biblioqrafik fəaliyyətin subyektləri qarşısında professionallıq, kompüter bilik və bacarığı, informasiya mədəniyyəti kimi tələblər qoyulur.

Elektron biblioqrafik fəaliyyətin obyektı isə elektron mühitdə fəaliyyət göstərən sənəd-kommunikasiyaları sistemi, ənənəvi və elektron formada olan sənədlər və elektron informasiya istehlakçılarıdır.

Elektron biblioqrafik fəaliyyətin strukturunun mühüm komponenti nəticədir. Elektron biblioqrafik fəaliyyətin xüsusi nəticələri elektron biblioqrafialaşdırma prosesi və elektron biblioqrafik xidmətin nəticəsidir.

Rəqəmsal texnologiyalardan istifadə biblioqrafik fəaliyyət prosesində bir sıra dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Elektron biblioqafiya iki əsas proseslə xarakterizə olunur.

1. Elektron biblioqrafıyalaşdırma
2. Elektron biblioqrafik xidmət

Bu mənada elektron biblioqrafıyalaşdırmanın bütün mərhələləri, yəni biblioqrafik təsvir, annotasiyalaşdırma, referatlaşdırma, sənədlərin sistemləşdirilməsi və indeksləşdirilməsi və s. yeni məzmun keyfiyyətləri qazanır. Bu, informasiya texnologiyaları mühitində "onlayn" və ya "virtual" xidmət adlanan elektron biblioqrafik xidmətin hər bir mərhələsinə aiddir. (2, 8)

İnformasiyalaşmış cəmiyyətin reaktiv dəyişikliklərinin tələblərinə uyğun olaraq biblioqrafik resursun fikir və texnoloji cəhətdən daha təkmil forması olan biblioqrafik vəsaitlər yaradılır. Elektron biblioqrafıyalaşdırmanın nəticəsi olan elektron biblioqrafik məhsullar bir sıra növ və janr əlamətlərinə görə xarakterizə olunur: elektron kataloqlar, elektron kartotekalar və göstəricilər, virtual kitab sərgiləri, elektron bələdçilər, verilənlər bazası, elektron media kolleksiyası və s.

Elektron biblioqrafik xidmətin nəticəsi elektron biblioqrafik məlumatın istifadəçilərə çatdırılmasıdır. Hazırda veb saytlarla yanaşı, kitabxanalar sosial şəbəkələrdə səhifələr açır, özləri üçün bloqlar yaradır və oxuculara öz məhsullarını və xidmətlərini təqdim edirlər. Elektron biblioqrafik xidməti reallaşdırmağa imkan yaradan vasitələrə aşağıdakılar daxildir:

- Elektron kataloq;
- Elektron kartoteka;
- İnternet resursları (axtəriş sistemləri, e-jurnallar, e-kitablar, e-soraq nəşrləri, virtual kitabxanalar, verilənlər bazaları);
- CD-ROM, DVD-ROM;
- Yerli verilənlər bazaları;
- Ödənişli biblioqrafik və tammətnli verilənlər bazaları

Elektron informasiya resursları ilə elektron biblioqrafik xidmət həyata keçirilir. Elektron poçt, internetdəki veb səhifələri, verilənlər bazaları, multimedia materialları, elektron kitablar, çap edilmiş əsərlərin elektron versiyaları və s. elektron resursların tərkib hissəsini təşkil edir. Bu elektron resursların onlayn (lokal və ya qlobal kompüter şəbəkələrində, o cümlədən internetdə yerləşdirilmiş) və oflayn (kompüter şəbəkələrində yerləşdirilməmiş) tipli növləri fərqləndirilir. Bir sıra kitabxanalarda sənədlərin elektron çatdırılması imkanından da istifadə edilir. Bunun üçün internet saytlar, elektron poçt (e-mail) xidmətindən istifadə olunur.

Elektron imkanlar informasiyanın əldə edilməsində zaman və məkan anlayışını ortadan qaldırır. Artıq ənənəvi soraq-biblioqafiya xidmətləri elektron soraq-biblioqafiya xidməti ilə əvəz edilmiş, müxtəlif sorğuların elektron

mühitdə ödənilməsi təmin olunmuşdur. Müasir kitabxanalar elektron biblioqrafik fəaliyyəti aşağıdakı şəkildə həyata keçirir.

- tammətli elektron biblioqrafik informasiya resurslarını yaratmaq, mütəmadi olaraq yeniləmək;
- onlayn biblioqrafik sorğuları ödəmək və ədəbiyyatı virtual sifariş etmək, kitabxanada yaradılmış həm tammətli, həm də biblioqrafik informasiya mənbələrinə girişi təmin etmək;
- soraq-biblioqrafik, biblioqrafik informasiya və sənədlərin elektron çatdırılması xidmətini həyata keçirmək;
- kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin kompleks şəkildə avtomatlaşdırılmasına imkan verən kompüter şəbəkəsini qurmaq və təkmilləşdirmək.

Müasir biblioqrafik xidmət sahəsində ən mühüm problemlər elektron kataloqlar, onlayn verilənlər bazası, internet şəbəkə resursları vasitəsilə yaxın və uzaq məsafədəki istifadəçilərə xidmət göstərmək və s.-lə bağlıdır.

Elektron biblioqrafik informasiya resurslarının komponentlərinin kifayət qədər işlənməməsi hazırda bu resursların yaradılmasının təşkili, texnoloji və struktur, maliyyə aspektlərini nəzərdən keçirmək problemini aktuallaşdırır.

Nəticə

Qloballaşma və inkişaf edən texnologiyalarla əlaqədar son illərdə artan rəqabət müəssisələrə fəaliyyət anlayışlarını yenidən nəzərdən keçirmələrini zəruri etmişdir. Hazırda kompüter və kommunikasiya texnologiyalarını tətbiq edən informasiya müəssisələri sahib olduqları informasiyadan daha məhsuldar istifadəni təşkil etməklə daha dinamik bir mühit formalaşdırırlar. Artıq sənaye cəmiyyətində olduğu kimi məhsul və xidmətlər deyil, yüksək texnologiyalar ilə informasiya yüklü məhsulları istehsal və təqdim edən müəssisələr qlobal rəqabət mühitində fəaliyyətini uğurla davam etdirə bilər.

Müasir texnoloji seçimlər daha mürəkkəbdir. Bəzi onlayn sistemləri mənimsəmək digərlərinə nisbətən daha çətindir. 1970-ci illərin sonunda onlayn axtarış sistemlərinin, 1980-ci illərin əvvəllərində isə CD-ROM verilənlər bazası və internetin təqdimatı ilə texnoloji yenilikləri və dəyişikliyi qəbul edib yenidən təşkilatlanan kitabxanalar elektron biblioqrafik fəaliyyəti həyata keçirmək üçün ilk növbədə aşağıdakıları təmin etməlidir:

- əlaqədar infrastrukturun araşdırılması və analiz edilməsi;
- elektron biblioqrafik fəaliyyət sahəsində dünya təcrübəsinin öyrənilməsi;
- biblioqraf kadrlara texnoloji biliklərin aşılması;
- elektron biblioqrafik xidmət sisteminin yaradılması və operativ xidmətin təşkil edilməsi;
- texnoloji yeniliklərə görə sistemin inkişaf etdirilməsi;

Ümumiyyətlə, mövcud sistemi dəyişdirmək yeni bir sistem yaratmaqdan daha çətindir. Bu problem kitabxanalar üçün də aktualdır. Ona görə də

məhsuldarlığı təmin etmək üçün ilk olaraq kadr potensialını formalaşdırmaq, sonra texnologiyanı tətbiq etmək lazımdır. Çünki elektron xidmətlərin opeativliyi biblioqrafların xarici dil bilgisi, ümumi dünyagörüşü, kommunikasiya bilgisi və təcrübəsi, kompüter və informasiya mədəniyyəti ilə bağlı prosesdir. Bu baxımdan hər şeydən əvvəl gələcəyin kitabxanaçılarını dövrün tələblərinə uyğun hazırlamaq lazımdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev Z.H. Ümumi biblioqrafiyaşünaslıq. Dərs vəsaiti,- B.: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2001.-145 s.
2. Хомякова И.Г., Матенкова О.В. Электронная библиографическая деятельность: теоретико-методические аспекты изучения// Культура и образование. Москва, 2013, № 1, 8 с
3. Gary M. Pitkin, The impact of emerging technologies on reference service and bibliographic instruction. USA: Greenwood publishing group Inc, 1995, 179 p
4. Samuel T. Huang, Modern library technology and reference services: The Harworth Press Inc.USA, 1993, 138 p
5. William A. Katz, New technologies and reference services.USA: Greenwood publishing group Inc, 2000, 145 p
6. books.google.com
7. dergiler.ankara.edu.tr
8. searchcio.techtarget.com
9. stat.gov.az
10. tr.wikipedia.org
11. vestnik-rzi.ru